

عنوان:

آسیب های جسمی ناشی از اختلاط زن و مرد بر روابط همسر

الهام غلامی نژاد^۱

---

^۱ سطح ۲، مدرسه امام هادی علیه السلام

چکیده

این مقاله درصدد پاسخگویی به ((آسیب های جسمی ناشی از اختلاط زن و مرد در روابط همسر)) بوده است. تحول روابط میان زن و شوهر در دهه های اخیر سبب افزایش ناسازگاری ها و فزونی طلاق ارزیابی می کنند و برخی آن را ناشی از تغییراتی که در روند توسعه اجتماعی و دستیابی به نقطه تعادل جدید، و گاه مطلوب می دانند .

در این مقاله ابتدا از نظر اسلام بیان تفاوت بین زن و مرد پس به دو دیدگاه های مختلف در مورد روابط پرداخته است که از بین آنها دیدگاه ارتباط در حد اعتدال، پذیرفته شده است. پس به بیان خطوط قرمز اسلام پرداخته و در آخر آسیب های ناشی از اختلاط زن و مرد در روابط همسر مطرح گردید و بیان شده که اگر این حدود و شعور رعایت شوند حضور زنان و اختلاط آنها با مردان مانعی ندارد.

کلید واژه: اختلاط زن و مرد _ آسیب های جسمی _ روابط همسر

مقدمه

از جمله مسائل مورد بحث در جامعه کنونی، مسئله ارتباط با تعبير بهتر اختلاط دختران و پسران با زنان و مردان است. مسلماً با رشد و پیشرفت صنعت و تکنولوژی و تمدن موجود، بایستی به هر موضوع نگاهی دقیق و حساس بر محور آموزه های دینی، اعم از قرآن و روایات باشد.

در این باره دیدگاه های متفاوت و ضد تضمینی مطرح شده که زیرساخت های نظری خاص خود هستند .برخی از این دیدگاه ها پای خود را از گلبم حنط و استدلال فراتر نماده اند و در این زمینه با نگاهی افراطی، به طرح و تحلیل راهکارهای عینی و عملی پرداخته اند و گروهی دیگر با تقریب نگاه دیگری را ابزار داشته اند. در این تحقیق سعی بر آن شده که دیدگاه صحیح بیان شود.

قبل از بیان محدوده و احکام اختلاط و ارائه راهکارهای عملی برای آن، باید به این نکته توجه کرد که در جامعه، ارتباط زن و مرد به شکل عام، مواردی چون روابط شغلی، خانوادگی و تحصیلی را در بر می گیرد و حدود و ثغور عرضی و قانونی برای آن تدوین شده است. این نحوه ارتباط حتی در بسیاری از قوانین بین المللی و داخلی کشورها به شکل قانونمند مطرح است. ارتباطات نامهرمان در خانواده و خارج از آن، در اشکال مختلف و متأثر از ساختارهای اجتماعی و متغیرهای موثر برای برقراری ارتباط بین زن و مرد تحلیل می شود ارتباط جنسیتی زن و مرد، از دو بعد کلی قابل توجه است. ((تولد نسل)) و تأمین نیازهای جنسی. بعد((تولد مثل)) بیشتر در ازدواج های سنتی مدنظر است. اما در دهه های اخیر هدف ثانوی تشکیل خانواده است. در جهان امروز موضوع کنترل تولد نسل و کاهش جمعیت برای برخی کشورها و تشویق برای افزایش جمعیت در کشورهای به اصطلاح((توسعه یافته)) حتی معیار و شاخص توسعه پایدار محسوب می شود.^۲ اسلام ضمن محترم شمردن حقوق انسانی، طبیعی و حتی حقوق خاص مربوط به ویژگی های جنسی جسمی، عناصر اخلاقی، امنیت فکری_ روح عفاف، تقوا و مشارکت مرد و زن در میدان مسابقه معنویات توجه کامل کرده است. اولویت تفکک محیط های زنانه از مردانه در شرایط خاص و توصیه به کاهش اختلات زن و مرد در اماکن عمومی (در صورتی که امر اهمی ضایع نشود) از مسائلی است که روح معارف اسلام و سیره عملی و پیامبر (صلی الله علیه وآله) آن را تأکید و تقریر می کند. این انفکاک از نظر اسلام حرمت بخشیدن به زن، حفظ حریم شخصیت و در نگاه داشتن او از دیدگاه بیمار دلانی است که در او طمع می کنند. چنانکه خداوند در بیان حکمت حکم حجاب می فرماید: ((۳))

﴿لَا يَجْنِبْنَ أَنْ يَافِيكُنَّ فِي الدُّعَاءِ وَلَا يَخْرُجْنَ مِنْ بُيُوتِهِنَّ لَعَلَّكُنَّ تُفَحِّشْنَ فِي الْكِبَرِ ۚ وَالْأَوَّلُ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُعْلِمِينَ ۚ﴾

«... تا آنکه در دعاها با یکدیگر آمیزش نکنید و از خانه ها نروید تا آنکه در بزرگی فحاش کنید. و اولی (حجاب) برای شما بهتر است اگر دانستید»

باشد. پس به نرهمی سخن نگویید که آن که در دلش بیماری است به طمع افتد و سخن شایسته بگوید. این کاربرای این که شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند بهتر است و خدا آموزنده و مهربان است^۳

^۲ -مرتضی، مطهری، مجموعه آثار، چاپ اول قم، جلد ۱۹، انتشارات صدر، ۱۳۷۹، ص ۵۴
^۳ -احزاب ۵۹/

و تقرب الی الله نیست، بلکه اگر توانست از این استعداد برتر فایده ببرد و خالصانه تر کار کند، تقوای بیشتری دارد و از این نظر به کمال محض نزدیکتر خواهد بود و اگر از این استعداد به خدای سبحان تقرب نجوید، چه بسا این استعداد وبال او باشد.^۱

رعایت حدود باید از هرآنچه هنجار به فتنه و فساد می شود، اجتناب کرد.

در زندگی اجتماعی به صورت طبیعی روابطی شکل می گیرد. مانند رابطه همسایه با همسایه، دانش آموز با معلم. دولت با دولت. طبیعی است که اینگونه روابط اجتماعی، همیشه میان همجنس (زن با زن، مرد با مرد) اتفاق نمی افتد. در بسیاری از این موارد، رابطه دو جنس مخالف (زن و مرد) نیز حتمی و قهومی است. به طور قطع رابطه دو جنس مخالف را در دایره روابط چهارم با یکدیگر نیز، نمی توان منحصر دانست. زیرا انواع روابط میان دو جنس مخالف در میان اقوام و خویشاوندان، رفت و آمدهای فامیلی و نیز در سطح جامعه صورت می گیرد.

وی توسعه شهرنشینی و گسترش مناسبات اجتماعی و اقتصادی موجب شده است که امروزه برخلاف گذشته، زن در عرصه جامعه حضور گسترده‌ای داشته باشد و به طور طبیعی، این حضور در همه اماکن عمومی و خصوصی نظیر کلاس درس و محل کار مشهود است و صرف محدود به داشتن رابطه با چهارم نمی شود. از این رو، مسئله ارتباط زن و مرد از مسائل بسیار مهم و مورد ابتلا است که باید دیدگاه اسلام در این زمینه روشن شود با عنایت به اینکه، اسلام دین جامع، جهانی و پاسخگوی نیاز هاست و در آموزه های خود از مقتضیات زمانه نیز غافل نیست، به طور حتم، در این موضوع نیز دیدگاه واقع بینانه و منصفانه ای دارد که برای نسل امروز در عین اینکه سعادت آفرین است، راهگشا و هدایت گر نیز هست. در بررسی نظریه ها و دیدگاه ها درباره ارتباط با عدم ارتباط زنان و مردان در دیدگاه های متعددی وجود دارد که هر یک ادله و استدلال های خاص خود را دارند که در یک جمع بندی می توان آن ها را به چند دسته تقسیم کرده.

۱_ ارتباط در حد ضرورت:

یک مبنای این است که در ارتباط اصل بر اضطرار با ضرورت است. یعنی تا در جامعه ضرورتی نباشد و موقعیت اضطرار به وجود نیامده باشد. بهتر است زن و مرد، با یکدیگر ارتباط نداشته باشند.^۱ مطابق این دیدگاه، هر نوع ارتباط میان زن و مرد جز در صورت اضطرار ممنوع است زیرا رابطه میان این دو رابطه آتش و پنبه است و برای دوری از خطر، عقل حکم می کند که این دو، هر چه بیشتر، از همدیگر دور نگه داشته شوند. بر این مبنا، هر نوع ارتباطی میان دو جنس مخالف، ممکن است باعث جرقه ای می شود که کنترل آن در اختیار هیچ یک از دو طرف نباشد. از این گذشته تأثیرات منفی ارتباط با ناهرم و هر نوع مصاحبت با وی، در روح انسان قابل انکار نیست. دیدگاه مذکور در تأیید صحت مدعای خویش، پاره ای از روایات را با تفسیری خاص نقل می کند که در روایتی از حضرت زهرا سلام الله علیها آمده است ((برای زنان بهتر است که هیچ مردی را نبینند و هیچ مردی نیز آنها را نبیند))^۲

با حضرت علی علیه السلام در سفارش های خویش به امام حسن مجتبی علیه السلام می فرماید:

((مِنْ أَوْلَادِ الْإِنْسَانِ ، أَلَدٌ لِلزَّهْرَانِ ، أَلَدٌ لِلْعَمْرِ ، أَلَدٌ لِلدُّنْيَا ، أَلَدٌ لِلْآخِرَةِ ، أَلَدٌ لِلْهَوَىِّ ، وَالظَّالِمِينَ عِنْمَا غَدَاً)) این نامه از سوی پدری (دلسوز و همریان) است که عمرش رو به پایان است او به سنگبری زهان معترف و آفتاب زندگیش را به غروب (خوا نا خوا) تسلیم

^۱ - زن از دیدگاه ادیان و مکاتب-تالیف جمعی از خواهران طلبه تاریخ چاپ= نوبت چاپ اول - انتشارات نصایح-قم ۱۳۷۹

^۲ - مهدی فاخر، خانواده و ارتباطات جمعی، چاپ دوم، تهران، انتشارات فرهنگ و هنر، ۱۳۶۸، ص ۱۶

^۳ - حر عاملی، ج ۴، مقدمات نکاح، چاپ دوم، انتشارات دارالکتب سال ۱۳۶۸

است و به زنان مومن بگو که جلیاب ها (روسی های بلند) خود را به خود نزدیک سازند (با بر خویش فرو افکند) این کار برای اینکه شناخته شوند و مورد اذیت و آزار قرار نگیرند، بهتر است و خدا آمرزنده و مهربان است.^۱

استاد مطهری در مورد فلسفه حجاب بیان بسیار رسا و زیبایی دارند. ((حقیقت امر این است که در مسئله پوشش سخن در این نیست که آیا زن خوب است پوشیده در اجتماع ظاهر شود یا عریان؟ روح سخن این است که مردان فقط در محیط خانوادگی و در کادر قانون ازدواج و همراه با یک سلسله تعهدات سنگین می توانند از زنان به عنوان همسران قانونی کام جویی کنند. اما در محیط اجتماع، استفاده از زنان بیگانه ممنوع است و زنان نیز از اینکه مردان را در خارج از کانون خانوادگی کامیاب سازند، به هر صورت ممنوع می باشند که این امر علاوه بر اینکه از جنبه جسمی، به بهداشت جسمی اجتماعی کمک می کند، از جنبه خانوادگی سبب تحکیم روابط افراد خانواده و برقراری صمیمیت کامل بین زوجین می شود و از جنبه اجتماعی می شود و از نظر وضع زن در برابر مرد، سبب می گردد که ارزش زن در برابر مرد بالا رود.^۱

فلسفه این که پوشش بر زن واجب شده و بر مرد واجب نشده است، این است که میان زن و مرد در این رابطه تفاوت جدی وجود دارد. زن مظهر جمان و زیبایی و لطافت است ولی مرد مظهر شبستگی و عشق به زن است زن در ذات خود میل به خود آراپی خودنمایی و جلوه گری دارد و به همین دلیل ها ترج از مختصات زنان است، اما مرد میل به اظهار عشق، دلدادگی و چشم چرانی دارد. لذا به زن باید گفت در برابر ناهرمان خود آراپی نکن و خود را در معرض نمایش قرار نده و به مردم باید گفت به چشم چرانی نپرداز!

((وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ بَعْضُן مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُدْرِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ خُجُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُدْرِينَ زِينَتَهُنَّ))

به زنان با ایمان بگو، چشمان خود را از نگاه موس آلود فرو گیرند و داهان خویش را حفظ کنند و زینت خود را جز آن مقدار که نمایان است آشکار ننمایند و اطراف روسری های خود را بر سینه خود افکند تا گردن و سینه با آن پوشانده شود.^۲

ب: از دیدگاه روایات

با نگاهی به روایات می توان به حساسیت و دقت ائمه معصومین علیه السلام در ارتباط زن و مرد ناهرم به خوبی پی برد که برای نمونه به برخی از آنها اشاره می کنیم.

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم: بین مردان و زنان ناهرم جدایی ایجاد کنید (تا با هم برخورد و تماس نداشته باشند) زیرا هنگامی که آنان رو در روی یکدیگر قرار گرفتند و با هم رفت و آمد داشتند، جامعه به دردی مبتلا خواهد شد که درمان نخواهد داشت.

امام علی علیه السلام: اختلاط و گفتگوی مردان با زنان ناهرم سبب نزول بلا و بدبختی خواهد شد، و دل ها را منحرف می سازد.^۳

حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم: کسی که با زن ناهرمی دست بدهد، در روز قیامت در حالی می آید که دست هایش به گردش و بسته شده است. آنگاه دستور می رسد او را به جهنم ببرد. (در صورتی که توبه نکرده باشد)^۴

ج: دیدگاه فقها

^۱ - احزاب/۵۹-۶۰

^۲ - مرتضی مطهری، همان، ص ۴۳۲-۴۳۳

^۳ - نور/۳۱

^۴ - محمد، محمدی، ری شهری، میزان الحکمه، چاپ دوم، تهران، ج ۱۳، انتشارات دار الحدیث سال ۱۴۲۲، ص ۱۲

^۱ - همان- ج ۳۰- ص ۲۰۵

فقه‌ای عظام نیز در فقها و متکلمین آرای خود را نسبت به ارتباط زنان و مردان نامحرم دیدگاه‌هایی مبنی بر روایات ائمه معصومین علیه السلام را ارائه داده‌اند که ضامن امنیت جسمی و اخلاقی و اجتماعی در ارتباطات است.

از دیدگاه فقهی، تماس بدنی زنان و مردانی که محرم هم دیگر هستند حجاز است و ممنوعیتی ندارد. اما تماس بدنی زن و مرد نامحرم حجاز نیست. بنابراین، دست دادن زن و مرد نامحرم جایز نیست.

اسب‌های جسمی ناشی از اختلاط زن و مرد بر روابط محرم

وقتی سخن از روابط زوجین به میان می‌آید، غالباً تصویری از تفاهم و سازگاری و اختلاف و ناسازگاری ارائه می‌گردد و بنابراین موضوع بحث، بررسی میزان سازگاری با ناسازگاری زوجین و تحولات آن خواهد بود؛ اما به نظر می‌رسد روابط زوجین در گستره‌ای فراتر از موضوع سازگاری قابل بحث باشد. اگر نقطه آرمانی در روابط زناشویی را رابطه‌ای بدانیم که نتیجه آن از یک سو آرامش روانی و احساس ارزشمندی و از سوی دیگر کارآمدی هر یک از زوجین در کارکردهای مورد انتظار از آنان باشد و البته آرامش و کارآمدی را نیز بر اساس آموزه‌های دینی تسخیر کنیم، می‌توان این روابط را فراتر از سازگاری در نظر گرفت. چون سازگاری زوجین ضرورتاً نشانگر کارایی آنان در نظام ارث‌ها نیست به طور مثال اگر زن و شوهر برای داشتن فرزند با قطع ارتباط با خویشان به توافق رسیده باشند. گرچه سازگاری میان آن برقرار است؛ اما این رابطه به گونه‌ای نبوده است که زمینه کارایی زن و شوهر را به عنوان ارکان خانواده در برابر وظایف و جامعه فراهم آورد. از نگاه ما سازگاری زناشویی گرچه پیشی نیاز ضروری خانواده کار آمده است اما نمی‌توان ملامتی تلم برای ارزشگذاری در روابط زن و شوهری باشد و باید سازگاری را با محوریت ((تعاون بر تقوا)) ملامتی محرم و اساسی شمرده از آنچه گفته شد می‌توان دریافت که نقطه مطلوب، و به تبع آن دامنه بحث از روابط زن و شوهری، روابطی است که بتواند استعداد های هر یک از زوجین را بارور نماید، درک متقابل، نشاط و شادکامی و تعادل روانی آنان را ارتقاء بخشد و کارکردهای هر یک از آنان را، از جمله در ارتباط با فرزندان، والدین، خانواده بکدبگر و جامعه تقویت نماید.^۷

در اینجا به دو مورد از مسائل و مشکلات جسمی بین زن و مرد اشاره می‌شود.

۱- مشکلات جسمی

در برخی موارد، ناسازگاری‌ها و ناکامی‌ها در روابط زناشویی به نقص جسمانی بر می‌گردد. عقب‌بودن یکی از زوجین را می‌توان از زمینه‌های ناسازگاری و احساسی ناراضی‌ت‌ی داشت. آموزه‌های دینی، فرزندآوری را از کارکردهای محرم ازدواج و باروری را از ویژگی‌های مثبت بر شمرده‌اند به گفته برخی مسئولان، میزان ناباروری در جهان، ۱۵ درصد است؛ اما ناباروری در ایران از معدل جهانی بالاتر است و نزدیک به ۲/۵ میلیون زوج نابارور در ایران زندگی می‌کنند ۲۰۰ درصد ناباروری‌ها مربوط به مردان است و هزینه‌های درمان هر سبک ناباروری در حدود ۲/۵ میلیون تومان است افزایش آلاینده‌های شیمیایی به ویژه در کلان‌شهرها از عوامل افزایش نازایی در سال‌های اخیر است. هر چند دستگاه‌های تبلیغات کوشیده‌اند تا به منظور ایجاد آرامش در این خانواده‌ها، اهمیت فرزندآوری را کم جلوه دهند، اما واقعیت آن است که فقدان فرزند، علاوه بر آنکه در کاهش نشاط و شادکامی زن و شوهر بسیار موثر است، احتمال جدایی را تا حدود زیادی افزایش می‌دهد. اهمیت فرزند در جامعه اسلامی که فرزند صالح را از باقیات صالحات می‌شمارد اهمیت افزون می‌یابد. در گذشته ناباروری به میزان کمتری زمینه‌ساز ناسازگاری و جدایی بود. به این دلیل که مردان با ازدواج مجدد و مشکل فقدان فرزند را برطرف می‌کردند و حاکمیت فرهنگ سازشی در جامعه زنان را در پذیرش وضعیت جدید تشویق و با الزامی نمود اما هم‌اکنون تساهل کمتری نسبت به ازدواج مجدد اعمال می‌شود و بنابر این زمینه بیشتری برای جدایی پیش روست.

مشکلات جنسی

^۷ -مرتضی مطهری، همان ص ۱۰۰

روابط جنسی سالم و رضایت‌مندانه تأثیر بسزایی در نشاط زن و شوهر افزایش روابط عاطفی و محبت آهیز حس حمایتگری مرد نسبت به زن و مهر راهی زن با همسر خود دارد. روابط متعددی بر ترک رهنایت جنسی تأکید کرده اند.

زنان نیز چون مردان دارای هیل جنسی اند که از نظر کیفیت بر مردان غلبه دارد و البته با سبب می‌شود که از تعابلات خود به صراحت سخن گویند از اینرو به مردان توصیه شده است که نیاز جنسی همسران خود را نادیده نگیرند در برقراری رابطه جنسی از عجله پرهیزند اهمیت روابط جنسی زن با همسر خویش به قدری حائز اهمیت است که تحکیم جنسی از مهمترین مسئولیت های واجب زن در زندگی زناشویی به حساب می آید.^۸

شریعت اسلام بر رعایت تقوا در روابط جنسی تأکید بسیار دارد.

از بکسو رعایت عفت و حیا و حفظ مرزها در روابط خانوادگی و اجتماعی مورد اهتمام بوده است و از سوی دیگر غیرت ورزی مردان نیز لازمه زندگی خانوادگی است و همچنین مردان را به دوری از وسواس، بی اعتمادی بدون دلیل و غیرت بیجا دعوت نموده است. در آموزه های اسلامی حتی روابط زن و شوهر ای نیز بر رعایت حیات توصیه شده است: ((بهترین زنان کسانی اند که جامعه حیا را تنها در خلوت جنسی شوهر کنار می‌گذارند و آنگاه که لباس می پوشند جامعه ی حیا را نیز بر تن می کنند. روابط نامشروع جنسی(زنا) لذت ارتباط با همسر را از میان می برد چنان که عدم آراستگی مرد در برابر همسرش، احتمال لغزش جنسی زنان را افزایش میدهد عادت به تغنیات (آوازها و موسیقی‌های محطرب) انگیزه زنا را افزایش داده و غیرت را از میان می برد چنان که بالا رفتن سن ازدواج نیز از علل فساد جنسی است.

در حال حاضر، دو خطر روابط زناشویی را تهدید می کند، مشکلات ناشی از ضعف اخلاق جنسی و مشکلات مربوط به ناراضایی جنسی. گرچه در گذشته ، با مشکلاتی در هر دو ناحیه مواجه بودیم اما دو ویژگی، عصر جدید را متمایز ساخته است. اول افزایش آگاهی جنسی و دوم تغییر در فرهنگ جنسی در گذشته و دوم تغییر در فرهنگ جنسی در گذشته بسیاری از زنان به نیاز جنسی خود کمتر توجه می کردند و به دلایل مختلف از جمله اشتغال به فعالیت های تمام وقت خانگی و بسته بودن فضای جنسی دسترسی ها و انتظارات جنسی افزایش یافته است.

گرچه آمارهای رسمی که بتوان بر اساس گزارش دقتی از نابسامانی در حوزه اخلاق جنسی زوجین ارائه نمود، موجود نیست، اما نگرانی مسئولان و فرهیختگان از گسترش مفاسد اخلاقی در میان همسران را نمی‌توان از نظر دور داشت. بالا رفتن سن ازدواج در کنار گسترش ارتباطات اجتماعی و تکنولوژی های رسانه ای، زمینه روابط جنسی قبل از ازدواج را افزایش داده است.

نتیجه گیری

^۸ - مرتضی مطهری همان ص ۱۱۵، ۱۱۶

با توجه به مطالب گفته شده اگر زن و مرد تفاوت های رفتاری_اخلاقی _ فیزیولوژیکی خود را بشناسند و معیارها و خطوطی که اسلام فرموده را رعایت نمایند می توانند حضور مثبت و موثری در جامعه داشته باشند و اختلافی در روابط با همسرانشان به وجود نیاید .

فهرست منابع

*قرآن کریم

*نهی البلاغه

۱_ حسینی محمد حسین -ترجمه رساله بدیهه- تهران -انتشارات علامه طباطبایی ۱۳۸۰

۲_ جمعی از خواهران طلبه- زن از دیدگاه ادیان و مکاتب- چاپ اول انتشارات نصاب- قمر ۱۳۷۹

۳_ فاخر مهدی -خانواده و ارتباطات اجتماعی- چاپ دوم- تهران- انتشارات فرهنگ و هنر سال ۱۳۴۸

۴_ کلینی- محمد بن یعقوب- اصول کافی- چاپ دوم- انتشارات دارالکتب -۱۳۴۷

۵_ دشتی ، محمد، نهی البلاغه چاپ دوم انتشارات دالکتب- سال ۱۳۶۸

۴_ ری شمیری - محمد محمدی - میزان الحکمه - چاپ دوم - تهران - انتشارات دارالحدیث سال - ۱۴۲۲

۷_ مکارم شیرازی ناصر - تفسیر نمونه - چاپ دوم - تهران - انتشارات دارالکتب - ۱۳۶۸

۸_ مطهری مرتضی - مجموعه آثار - چاپ اول - انتشارات صدرا - ۱۳۷۹

۹_ مجلسی - محمد باقر - بحار الانوار چاپ سوم ، انتشارات دارالکتب ، ۱۳۸۰